

STIJN BRUERS

MORELE ILLUSIES

Waarom onze intuïties
niet te vertrouwen zijn

Houtekiet

Antwerpen / Amsterdam

Voor Eva

INHOUD

Woord vooraf 7

Inleiding: Op zoek naar een authentieke ethiek 15

DEEL 1: VERVORMDE ILLUSIES

Discriminatie 29

Het neveneffect effect 49

Het tramdilemma 51

Moreel geluk 63

Intentionele schade en irrationele angst 73

Nulrisicovoorkeur en futiliteitsdenken 79

Omvangverwaarlozing 89

Het identificeerbaar slachtoffer effect 95

De morele zwaartekracht denkfout 99

De status quo voorkeur 105

De hoofddoel denkfout 109

Individuele keuzes versus persoonlijke identiteiten 115

DEEL 2: PARADOX ILLUSIES

Intransitiviteit 125

De weerzinwekkende conclusie 129

Het probleem van de zelfmartelaar 149

Vrijheid en gelijke kansen 153

DEEL 3: FICTIE-ILLUSIES

Morele walging 159

Essentialisme 167

De natuurlijke voorkeur 179

DEEL 4: AMBIGUE ILLUSIES

Tijdsinconsistentie 189

Partijdigheid versus onpartijdigheid 193

Framing 195

DEEL 5: BEÏNVLOEDBARE ILLUSIES

Het geïnduceerde emotie-effect 203

Het volgorde-effect 209

Gewenning 213

Nabijheid 215

Nawoord 219

Noten 231

WOORD VOORAF

De kwetsbaarheid van onze soort om volslagen foute opvattingen aan te hangen, is bijzonder opmerkelijk. Zo kent bijvoorbeeld het creationisme, ondanks de enorme hoeveelheid wetenschappelijk bewijs voor de realiteit van de evolutie van het leven, nog steeds miljoenen aanhangers. Een ontelbaar aantal mensen gelooft in nethertherapieën zoals homeopathie, of in onbestaande dieren zoals *bigfoot* of het monster van Loch Ness. Er bestaat zelfs een *Flat Earth Society*, een vereniging waarvan de leden in alle ernst beweren dat de aarde plat is. Niet alleen circuleren er verbazend veel onjuiste meningen over de aard van de externe realiteit, we hebben ook niet zo bijzonder veel talent voor zelfinzicht. Als het klopt wat de oude Grieken beweerden, namelijk dat zelfkennis het begin van alle wijsheid is, dan zijn er nog groeimogelijkheden voor de wijsheid. We kunnen dit illustreren aan de hand van meerdere wetenschappelijke studies, maar ook *YouTube* biedt hier waardevolle inzichten. Kijk bijvoorbeeld naar de mislukte audities van talloze kandidaten voor allerlei talentenjachten, zoals *Idols of America's Got Talent*. Sommige deelnemers missen zo goed als elke noot, maar zijn er niettemin van overtuigd dat ze zeer behoorlijk kunnen zingen en zelfs kans maken om te winnen. We reageren op hun gebrek aan zelfinzicht met een mengeling van verbijstering, ongelooft, spot en medelijden.

Maar je hoeft niet van jezelf te denken dat je de nieuwe Luciano Pavarotti of Maria Callas bent om ernstig te dwalen. Pioniers van de studie van ons irrationalisme, zoals Balthasar Bekker (*De betoverde Weereld*, 1691) en Charles Mackay (*Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds*, 1841), stelden lang geleden al vast dat ons vermogen tot zelfbedrog indrukwekkende vormen kan aannemen. Ook filosofen en psychologen zoals Karl Marx en Friedrich Nietzsche brachten reeds in de negentiende eeuw naar voren dat er diverse factoren zijn die objectieve zelfkennis bemoeilijken of zelfs onmogelijk maken.

Maar het is pas vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw dat het onderzoek naar de manier waarop we onszelf voor de gek houden een ernstige wetenschappelijke basis verwerft. De invloedrijke evolutiebioloog Robert Trivers ontwikkelt in zijn boek *The Folly of Fools* (2012) de stelling dat we onszelf zo makkelijk bedriegen ten gevolge van een evolutionaire wapenwedloop. Liegen en bedriegen kan potentieel lonend zijn. Maar het houdt ook risico's in. Als de leugen wordt doorprikt, kan men de leugenaar straffen of zelfs uit de groep verwijderen. Over vele generaties heen, redeneert Trivers, is zowel het liegen als het ontmaskeren van bedrog verbeterd en verfijnd, tot op het punt dat liegen niet meer bewust gebeurt. De meest effectieve leugen vertellen we immers wanneer we ervan overtuigd zijn de waarheid te spreken.

De psychologen Daniel Kahneman en Amos Tversky ontdekten meerdere manieren waarop ons brein zichzelf, volstrekt zonder dat we dat zelf beseffen, in de luren legt. Zo zijn we bijvoorbeeld veel slechter dan we denken in het inschatten van waarschijnlijkheid. Wie niet vertrouwd is met hun onderzoek is zelfs spontaan geneigd om het, zonder enige kennis van zaken, te betwisten en in vraag te stellen. Laat ik een voorbeeld geven. Stel u een man voor die we Marc noemen. Marc is een Duitser, een slanke veertiger. Hij heeft een bril met een modern montuur en luis-

tert graag naar Mozart. Wat is het meest waarschijnlijk: Marc is een hoogleraar literatuurwetenschappen aan de Universiteit van Frankfurt, of Marc is een Duitse vrachtwagenchauffeur? De meeste mensen zijn intuïtief geneigd om te antwoorden dat Marc literatuurwetenschappen doceert. Toch is dat antwoord fout, om de eenvoudige reden dat er in Frankfurt veel minder hoogleraren literatuurwetenschap zijn dan er in heel Duitsland vrachtwagenchauffeurs rondrijden. De *waarschijnlijkheid* dat Marc met een vrachtwagen rondrijdt, moet bijgevolg veel groter zijn dan dat hij literatuur doceert. Als we kansen intuïtief inschatten, blijken we er nogal makkelijk naast te zitten, maar we koesteren de illusie dat we er goed in zijn. Een ander voorbeeld staat bekend als het driedeurenprobleem. Het komt hierop neer: stel dat u moet kiezen tussen drie deuren. Achter één deur bevindt zich een prijs die je erg graag wil winnen, bijvoorbeeld een elektrische fiets. Achter de andere twee deuren zitten geiten, en je wil echt geen geit. Je hebt geen flauw idee waar de fiets en de geiten zich bevinden, maar je moet een deur aanwijzen. Je hebt dus één kans op drie om de fiets te winnen, maar twee kansen op drie om met een geit naar huis te gaan. Je duidt een deur aan, op hoop van zegen. De kans dat je de fiets wint, is één op drie, wat je ook doet. Onmiddellijk daarna doet iemand die weet waar de geiten en de fiets zich bevinden, een van de twee andere deuren open. Er blijkt zich een geit achter te verschuilen. Dan vraagt hij je of je bij je eerste keuze blijft, dan wel veranderen wil en alsnog voor de andere gesloten deur kiest. De grote meerderheid blijkt er intuïtief van uit te gaan dat het niks uitmaakt. Of je nu bij je eerste keuze blijft of van deur verandert, je vergroot, noch verkleint je winstkansen. Toch is die opvatting helemaal fout, hoe overtuigend ze gevoelsmatig ook mag zijn. Je doet er wel degelijk goed aan om van deur te veranderen, want je winstkans stijgt erdoor van één op drie naar twee op drie. Het is bekend dat zelfs wiskundi-

gen moeite hebben om dit te aanvaarden. Dat maakt het driedeurenprobleem tot een mooi voorbeeld van zowel de onbetrouwbaarheid van onze intuïties als van de hardnekkigheid waarmee we eraan blijven vasthouden.

Maar we hebben niet enkel illusies over kansberekening. Onze intuïties kunnen ons op vele vlakken de mist insturen. Wie bijvoorbeeld niks afweet van kosmologie of astronomie, zal de omvang en de leeftijd van het heelal hopeloos fout inschatten. Stel dat je nooit geleerd hebt wat de snelheid van het licht is, wat zou de kans zijn dat je intuïtief inschat dat het zich voortbeweegt aan driehonderdduizend kilometer per seconde? Of als je niks kent van evolutie, zou je dan intuïtief aanvoelen dat het leven over miljarden jaren heen is geëvolueerd? Dat zou zo goed als zeker niet het geval zijn. De kans dat je zou redeneren zoals een creationist is veel groter, omdat het creationisme, net zoals andere pseudowetenschappen, veel beter aansluit bij onze intuïtieve meningen dan bij datgene wat de wetenschap ons leert. Foute, irrationele, pseudowetenschappelijke of illusoire opvattingen vinden hun weg naar ons brein op een spontane en natuurlijke wijze, maar rationele en wetenschappelijk verantwoorde inzichten moeten meerdere cognitieve en emotionele hordes overwinnen.

Dankzij het boek van Stijn Bruers verwerven we nu ook inzicht in de wijze waarop we tot illusoire opvattingen komen op het vlak van moraliteit. Intuïtief kunnen we onszelf er moeiteloos van overtuigen dat onze morele standpunten kloppen, toch blijkt dit bij nader inzicht lang niet altijd vol te houden. Bovendien is het ook hier bijzonder lastig om van mening te veranderen, zelfs al dwingen de feiten en de rede ons ertoe. Stijn Bruers maakt terecht de boeiende vergelijking met optische illusies. Ook al weet je dat wat je ziet niet echt is en niet klopt, toch blijft je brein hardnekkig vasthouden aan het illusoire beeld. In 2013 betoogden honderdduizenden Fransen in Parijs te-

gen de legalisering van het homohuwelijk. Dat is vreemd, zeker in het land van vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid. Overtuigende argumenten om hun standpunt te ondersteunen hadden de betogers niet. Maar hun buikgevoel weegt veel zwaarder door dan om het even welke rationele analyse. Het homohuwelijk is fout, punt. Alleen al de gedachte dat twee mensen van hetzelfde geslacht een intieme, seksuele relatie kunnen hebben, roept morele walging op. De betogers houden er essentialistische ideeën op na over wat een huwelijk moet zijn, wat aanvaardbare seksualiteit inhoudt, wat een familie wel en niet is, enzovoort. Alles wat daarvan afwijkt, moet wel immoreel zijn. Dat er geen doorslaggevende rationele en ethische argumenten bestaan tegen het homohuwelijk, glijdt van de tegenstanders af zoals water van een eend.

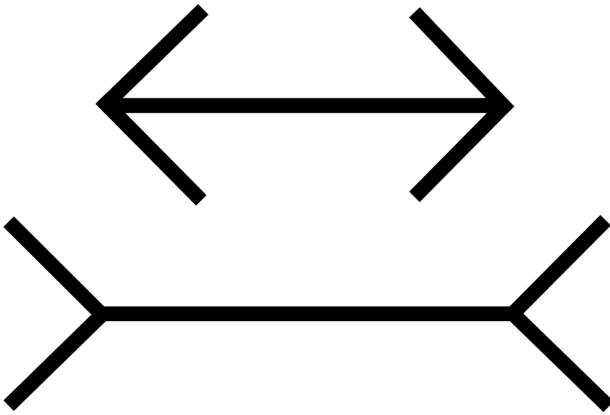
We kunnen vele andere voorbeelden geven van morele illusies, waarvan er meerdere over fundamentele kwesties gaan, denk aan racisme, weerstand tegen wetenschappen zoals de biotechnologie, het kweken en eten van dieren, enzovoort. Bij velen roept bijvoorbeeld onderzoek op embryo's of het genetisch wijzigen van planten, een diepe morele afkeer op. Maar dat we op een gigantische schaal dieren kweken in erbarmelijke omstandigheden, enkel om ze te doden en op te eten, beschouwen de meeste mensen als moreel neutraal. Ook dit zijn morele illusies, die onderling bovendien ook inconsistent zijn. Zo bijvoorbeeld is een varken veel meer welzijnsgevoelig dan een menselijk embryo, en onderzoek op een embryo kan veel meer voordelen opleveren dan het doden van een varken. Maar dergelijke opvattingen voelen niet goed aan, ze kunnen op zich reeds moreel aanstootgevend zijn, alleen al omdat de superioriteit van het menselijke, ook al is het embryonaal, zich intuïtief en krachtig opdringt, toch aan sommigen onder ons. Maar hetzelfde geldt voor de racistische opvattingen van de leden van de Ku Klux klan, en voor seksisme, antisemitisme, enzovoort. Sommige kwesties beschouwen

we ten onrechte als moreel problematisch, terwijl we van andere helemaal niet inzien dat ze moreel beladen zijn. Morele blinde vlekken vormen dan ook een belangrijke deelverzameling van morele illusies.

Stijn Bruers toont dit alles op bijzonder indringende en heldere wijze aan, met grote kennis van de hedendaagse moraalpsychologische literatuur. Zijn blog heet niet voor niets *The Rational Ethicist*. Meerdere van zijn analyses zullen mentale weerstand oproepen. Maar de lezer zal zich bijzonder moeten inspannen om er een speld tussen te krijgen. Mocht dat niettemin toch lukken, dan zal Stijn Bruers de eerste zijn om zich daarover te verheugen. Het is immers door rationeel weerlegd te kunnen worden, dat we vooruitgang boeken. Eenieder die bereid is om zijn morele intuïties fundamenteel in vraag te stellen, zal de lectuur van dit boek als een bijzondere intellectuele reis ervaren. Wie het daarentegen lastig vindt dat de fundamenten van zijn normen en waarden worden ondergraven, blijft best zo ver mogelijk uit de buurt van deze bijzondere studie.

Johan Braeckman
Augustus 2017

De Müller-Lyer pijlenillusie: zijn de lijnstukken even lang?

INLEIDING

Op zoek naar een authentieke ethiek

Stel je krijgt een brief van een organisatie die kinderen helpt in een arm land. In die brief staat het verhaal van Rokia, een Afrikaans meisje van acht jaar wiens leven in gevaar is door een hongersnood. Je besluit een bepaald bedrag te doneren aan die organisatie om Rokia te redden. Vorig jaar kreeg je een gelijkaardige brief, met toen het verhaal van Rokia en Moussa, twee kinderen van acht jaar. En hoewel je toen evenveel geld had en evenveel belangstelling had om kinderen in arme landen te helpen, gaf je vorig jaar minder aan die organisatie dan dit jaar. Rokia en Moussa samen moesten het met minder stellen dan Rokia alleen. Waarom krijgen twee kinderen minder geld van jou dan één kind? Waarom kreeg Rokia minder als je naast haar verhaal ook het verhaal van Moussa hoorde? Rokia heeft toch niets misdaan, ze kon er toch niet aan doen dat ook het leven van Moussa in gevaar was?

Twee jaar geleden was het nog vreemder, toen kreeg je een brief waarin stond dat een hongersnood de levens van een miljoen kinderen bedreigde en dat je met een klein be-

drag reeds tien levens kon redden. De tien namen van die kinderen kende je niet. Een van die kinderen heette Rokia, maar haar verhaal stond niet beschreven in de brief. Hoeveel gaf je twee jaar geleden aan die organisatie? Bijna niets. Waarom kreeg Rokia bijna niets als je haar verhaal niet te horen kreeg maar je wel naast Rokia nog negen andere kinderen kon redden? Dat slaat toch nergens op? Moet je per se de namen en leeftijden kennen van diegenen die je zal helpen? Maakt het bij je keuze om een kind te redden uit of je weet dat er een miljoen kinderen in gevaar zijn?

Je keuze om kinderen te redden door geld te doneren aan een goed doel wordt bepaald door je morele brein, door je vermogen tot empathie of medeleven. Maar het voorbeeld van de brief over Rokia toont aan dat je morele brein als het ware een programmeerfout heeft. Als je brein een computer was, dan zouden we spreken van een *bug*.

Net zoals er optische illusies bestaan en onze zintuigen daarom niet altijd te vertrouwen zijn, zo bestaan er morele illusies en spontane denkfouten waardoor onze morele oordelen niet altijd te vertrouwen zijn. Optische illusies zijn vaak onschuldig: er is nog niemand gestorven door de spontane indruk dat de horizontale lijnen in de Müller-Lyer figuur (de bekende tekening van Franz Müller-Lyer) niet even lang zijn. Maar bij morele illusies ligt het anders. Als we kijken naar de beslissingen die we nemen of naar politieke debatten, dan zijn er vaak morele illusies in het spel die wel degelijk schadelijk of soms zelfs dodelijk zijn. Hoe dodelijk, zal duidelijk worden in dit boek. Het voorbeeld van de brief over Rokia toont aan dat er levens van afhangen.

Door morele illusies sluipen er irrationele elementen in onze ethiek waardoor we vaak spontaan beslissingen nemen of dingen doen die botsen met onze eigen waarden. Een inzicht in onze morele illusies kan ons helpen bij het maken van verstandigere keuzes die beter aansluiten bij onze sterkste morele waarden.

Maar wat zijn morele illusies? Een morele illusie is niet zomaar een vergissing, zoals je je kunt vergissen bij het maken van een rekenfout. Van zodra ik je de correcte berekening toon, zul je zeggen: 'Ah ja, natuurlijk, hier heb ik een fout gemaakt. Dit moest een drie zijn.' Mochten de meningsverschillen tussen de politici in het parlement louter bestaan uit vergissingen, dan zouden de discussies in het parlement er heel anders uitzien. Dan zou je van onze ministers reacties horen zoals: 'Ah ja, natuurlijk, mijn collega van de oppositie heeft gelijk, ik had me vergist.' Vergissingen kan men meteen toegeven en rechtzetten. De meningsverschillen tussen politici zijn niet zomaar het gevolg van vergissingen. Ze zijn hardnekkiger, venijniger, subtieler.

Tijd dus voor een definitie: **morele illusies zijn hardnekkige maar foutieve morele intuïties**. Een morele intuïtie is een spontaan, moeiteloos, snel, automatisch oordeel waarbij we een bepaalde situatie goedkeuren of afkeuren of waarbij we vinden dat een bepaald gedrag mag, niet mag of verplicht is. Bij een intuïtie zijn we ons niet altijd bewust van de onderliggende oorzaken van ons oordeel. Sommige intuïties zijn waarschijnlijk aangeboren (bijvoorbeeld: 'Je kinderen doden is heel slecht!'), anderen zijn aangeleerd of verworven door de cultuur (bijvoorbeeld iemand met racistische opvattingen die spontaan denkt dat zwarten minderwaardig zijn). Sommige intuïties zijn erg concreet (bijvoorbeeld: 'Geef die persoon geen dodelijk spuitje!'), andere intuïties zijn meer abstract (bijvoorbeeld: 'Je moet gelijken gelijk behandelen!'). Bij sommige morele intuïties ervaren we sterke emoties van bijvoorbeeld medeleven, walging of verontwaardiging (bijvoorbeeld: 'Ai, dat moet vreselijk pijn doen!', 'Incest, bah!' of 'Hij krijgt alles en ik niets en dat is niet eerlijk!'), andere intuïties zijn 'koeler' (bijvoorbeeld: 'Als A beters is dan B en B beter dan C, dan moet A beter zijn dan C').

Telkens als we een morele intuïtie hebben, is het alsof we spontaan iets waarnemen van een morele wereld, een

wereld van morele feiten zoals: 'Die daad is goed', net zoals we spontaan denken: 'Dat lijnstuk is lang'. Ons brein maakt automatisch morele oordelen. We hebben een moreel denkvermogen, net zoals we een taalvermogen hebben. We kunnen spontaan inzien dat een kind doden vrijwel altijd immoreel is, net zoals we spontaan kunnen inzien dat er iets mis is met de zin 'Met iets deze zin mis er is.'

Maar wat zijn dan foutieve morele intuïties? Kort gezegd zijn dat spontane oordelen die indruisen tegen een samenhangend geheel van veel sterkere morele waarden, regels of principes. Er is een inconsistentie, alsof iets tegelijk mag en niet mag. Wat die inconsistentie precies is, zal later in het boek wel duidelijk worden. Maar het komt er dus op neer dat sommige intuïties botsen met andere morele oordelen die sterker zijn in de zin dat we minder bereid zijn die oordelen op te geven. Je ziet duidelijk dat de lucht blauw is, maar je hoort precies regen. Je gelooft dat het nooit kan regenen bij een blauwe lucht. Wat doe je? Blijven geloven dat het regent? Als A in tegenspraak is met B, kun je eigenlijk niet tegelijk in A en B geloven. Ofwel moet je A verwerpen, ofwel B. Als je sterker van B overtuigd bent, zal je niet graag B verwerpen en moet je dus A verwerpen.

Meestal lukt dat eenvoudig, het verwerpen van een moreel oordeel als dat botst met een sterker oordeel. Dan spreken we van een morele vergissing. Dat is zoals het maken van een rekenfout of een taalfout: nadat je begrijpt dat de zin grammaticaal botst met een sterke regel, kun je gewoon die zin corrigeren en klaar is Kees. Maar sommige foutieve of inconsistente spontane morele oordelen zijn erg hardnekkig: zelfs als je alle argumenten hoort die duidelijk maken dat je oordeel inconsistent is en zelfs als je geen zinnig argument meer kunt geven ter verdediging van je oordeel, gebeurt het regelmatig dat je nog steeds in dat foutieve oordeel blijft geloven of dat het oordeel nog

steeds juist aanvoelt. Denk maar aan sommige politici die hardnekkig blijven geloven in hun eigen gelijk.

Die hardnekkigheid geeft het verschil weer tussen morele illusies en morele vergissingen. Een morele vergissing is zoals een rekenfout: van zodra je gewezen wordt op de fout in je berekening, ga je je vergissing inzien en corrigeren. Een morele illusie daarentegen is hardnekkig, of wat de Canadese filosoof-psycholoog Zenon Pylyshyn met een moeilijke term 'cognitief impenetrabel' heeft genoemd.¹ Dat wil zeggen dat je niet snel overtuigd wordt van de fout van dat oordeel. Dat zien we ook bij optische illusies: zelfs nadat je alle argumenten hebt gehoord dat de twee horizontale lijnen in de Müller-Lyer-figuur even lang zijn, blijf je ze spontaan nog steeds als ongelijk zien. De illusie laat een hardnekkige indruk na.

De hardnekkigheid van morele illusies is wat ze zo gevaarlijk maakt. Het is de reden waarom er zo moeilijk een consensus wordt bereikt in politieke discussies, waarom velen hardnekkig volhouden aan irrationele beslissingen en waarom we zo moeilijk te overtuigen zijn bij onze morele denkfouten. En daar kunnen levens van afhangen.

De laatste decennia is er veel baanbrekend wetenschappelijk onderzoek verricht in de moraalpsychologie. Neurologen, psychologen en experimenteel filosofen ontdekken steeds meer over ons morele brein en hoe het vatbaar is voor morele illusies en andere systematische denkfouten. Iedereen is gevoelig voor morele illusies, ook hoogopgeleide, intelligente, empathische en altruïstische personen. En we zijn er ons niet altijd van bewust.

Dus als jij denkt: 'Nee hoor, mijn morele brein werkt perfect, mijn morele oordelen zijn correct, ik ben niet vatbaar voor morele illusies,' en als je na het lezen van dit boek daar nog steeds hetzelfde over denkt, dan heb je waarschijnlijk last van een zeer hardnekkige illusie. Noem het maar de illusie illusie, het naïeve geloof dat je zelf geen illusies hebt. Met dit boek over morele illusies wil ik je uit-

dagen, je morele brein prikkelen. Bij het kijken naar een optische illusie kun je nog denken: 'Wauw, kan dat nu echt? Ik zou echt denken dat de lijnen even lang zijn! Fascinerend!' Optische illusies zijn leuk of grappig. Er hangt niet veel van af. Maar bij de confrontatie met sommige morele illusies zul je het misschien moeilijker hebben. Het inzicht in morele illusies kan enkele van je diep gekoesterde opvattingen in vraag stellen. Het beseft dat je je morele brein niet altijd kunt vertrouwen, kan soms pijnlijk zijn. Daarom is het lezen van dit boek waarschijnlijk iets spannender dan het kijken naar optische illusies.

Met dit boek kun je leren om in de toekomst vaker kritisch te denken in de ethiek, om kritisch te zijn over je spontane morele overtuigingen. Zo kun je evolueren naar een meer rationele, betrouwbare of authentieke ethiek. Authentiek in de zin dat ze het beste past bij jouw diepste morele waarden. Rationeel staat tegenover irrationeel, niet tegenover emotioneel. Onze morele emoties kunnen wel degelijk waardevol zijn en een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld om ons te motiveren om het goede te doen, maar ze zijn niet altijd vanzelf te vertrouwen.

Een rationele, authentieke ethiek kunnen we samenvatten met de slogan '**doeltreffend in middelen, consistent in doelen.**' Rationaliteit in de ethiek bestaat dus uit twee elementen: 1) instrumentele rationaliteit, het vinden van de effectieve middelen die het beste de doelen bereiken, en 2) waarderationaliteit, het vinden van de consistente en samenhangende doelen of ethische principes die het beste passen bij de eigen morele waarden. De doelen zijn coherent (samenhangend) als ze geen inconsistenties, vaagheden of vermijdbare willekeur bevatten. Coherente doelen in een authentieke ethiek zijn gebaseerd op onze sterkste morele intuïties, gevoelens en waarden. Die morele intuïties en gevoelens worden vertaald in ethische principes of gedragsregels die een samenhangend ethisch systeem vormen. Een authentieke ethiek erkent dus het

belang van intuïties en emoties. Maar onze intuïties, spontane oordelen en emoties zijn niet altijd te vertrouwen. Daardoor sluipen er irrationele elementen of morele illusies in onze ethiek.

Dit boek kan helpen bij het bepalen van heldere en consistente doelen die het best passen bij je eigen morele waarden en van doeltreffende middelen die het best passen bij jouw gekozen doelen. Dit boek zal dus niet dicteren welke morele waarden je belangrijk moet vinden en het wil geen ethisch systeem opleggen. Je bent vrij in het opbouwen van een eigen samenhangend ethisch systeem dat het beste past bij je eigen waarden. Maar door morele illusies kunnen er willekeur, vaagheden of inconsistenties in je ethisch systeem sluipen.

Ik maak in dit boek een onderverdeling in vijf soorten morele illusies: vervormde illusies, paradox illusies, fictie illusies, ambigue illusies en beïnvloedbare illusies. Bij elke soort illusie geef ik enkele voorbeelden en vergelijk die met bekende optische illusies. De optische illusies gelden dus als visuele metaforen voor de morele illusies. De eerste vier soorten illusies staan bekend als cognitieve illusies: spontane denkpatronen die ontstaan door bepaalde aannames, verwachtingen of vooroordelen. De laatste soort van beïnvloedbare illusies staat ook bekend als fysiologische illusies: door een externe invloed – te vergelijken met drugs – ontstaat er een fysiologisch onevenwicht in onze ogen en hersenen dat ons waarnemings- en oordeelvermogen verstoort.

DEEL 1

VERVORMDE ILLUSIES

De maanillusie: is de maan groter als ze vlak boven
de horizon staat?

Een heldere nacht, de volle maan prijkt hoog aan de hemel. De maan ziet er niet zo groot uit: niet groter dan je duim, als je je arm gestrekt in de lucht houdt. Maar een paar uur later zakt de maan tot boven de horizon. Tussen de boomtoppen lijkt de maan wel een grote schijf te zijn geworden. Maar die schijn bedriegt. We kennen allemaal deze maanillusie: de maan boven de horizon is in werkelijkheid even groot als de maan hoog aan de hemel. Dat kun je eenvoudig testen door opnieuw je duim met gestrekte arm naast de maan boven de horizon te houden. Als je nu nog gelooft dat de maan boven de horizon groter is dan de maan hoog aan de hemel, dan moet je ook geloven dat je duim dikker wordt als je je arm laat zakken tot horizontale positie.

Naast het vergelijken met je duim is er nog een tweede manier om na te gaan dat de maan boven de horizon niet groter wordt. Rol een blad papier op tot een cilinder en kijk er met één oog door naar de maan, zoals bij een telescoop. Zorg dat je niets van de omgeving ziet: geen boomtoppen, daken of wolken. Als je zo naar de maan boven de horizon kijkt, lijkt ze kleiner te zijn geworden. Als je nu nog steeds gelooft dat de maan boven de horizon echt groter is zonder de papieren cilinder, dan moet je ook geloven dat de maan jou goed in de gaten houdt: telkens je de cilinder voor je oog houdt, maakt de maan zich snel kleiner. Een heel gekke maan is dat.

Waarom zou die maan jou volgen? Als ik door de papieren cilinder kijk, lijkt voor mij die maan kleiner, maar jij ziet zonder cilinder opnieuw een grotere maan. Voor mij

maakt ze zich kleiner en voor jou niet? Hoe doet die maan dat? Als je nu nog steeds gelooft dat de maan boven de horizon echt groter is, dan moet je ook geloven dat ik lieg als ik zeg dat de maan kleiner lijkt door de cilinder.

Je duim wordt niet groter en de maan doet geen gekke dingen als we kijken door een cilinder. De maan boven de horizon lijkt groter, maar dat is slechts schijn, een illusie. Een hardnekkige illusie, dat wel, want de maan lijkt nog steeds groter, zelfs nu je weet dat dat niet het geval is.

De maanillusie is een voorbeeld van een vervormde illusie. Bij vervormde illusies lijkt het alsof twee (of meerdere) dingen een verschillende eigenschap (vorm, afmeting of kleur) hebben terwijl we op andere manieren kunnen nagaan dat ze toch dezelfde eigenschap hebben. Het ene voorwerp lijkt groter, langer, hoekiger of donkerder dan het andere, terwijl we op andere manieren kunnen meten dat de twee voorwerpen even groot, lang, recht of donker zijn.

Bij vervormde illusies zien we dus twee gelijke dingen op een verschillende manier. De twee dingen zijn gelijk in de zin dat de beelden op ons netvlies voor de twee dingen precies hetzelfde zijn. Het beeld van de volle maan dat op ons netvlies valt, is altijd even groot. Dat de maan boven de horizon staat of hoog aan de hemel maakt niet uit. Dat wil dus zeggen dat de vervorming niet plaats vindt in de voorwerpen en ook niet in onze ogen, maar wel in onze hersenen. Onze hersenen verwerken de beelden die op ons netvlies vallen. En bij die beeldverwerking kunnen illusies ontstaan.

Bij vervormde illusies zijn er altijd twee manieren om de gelijkheid van de twee dingen na te gaan. Zo hadden we bij de maanillusie onze duim om de grootte van de maan te meten en een papieren cilinder om de omgeving af te dekken.

De eerste methode, het gebruik van een meetinstrument, is gebaseerd op een zeer belangrijk principe: **ver-**

plaatsingsconstantheid (of met een moeilijker woord: translatie-invariantie). Het meetinstrument blijft dezelfde eigenschap behouden als je het verplaatst. Je duim blijft even groot als je je arm op en neer beweegt. De lengte van een meetlat of de hoek van een passer blijven dezelfde als je ze verschuift.

Voor de tweede methode is er het belangrijke principe van **contextonafhankelijkheid**. De context of de omgeving heeft geen invloed op de eigenschappen van de voorwerpen. Bij vervormde illusies kunnen we de omgeving van de voorwerpen afdekken of weggommen, zodat enkel de voorwerpen overblijven. Dat je rondom de maan boomtoppen of daken ziet, heeft geen invloed op de werkelijke grootte van de maan. Met de papieren cilinder kun je die omgeving afdekken.

Stel je voor dat de omgeving wel een invloed zou hebben op de afmetingen of de kleuren van een voorwerp. Die invloed gaat dan zeer vreemd, vergezocht, willekeurig en ingewikkeld zijn. Waarom zouden boomtoppen de maan vergroten en niet verkleinen? Hoe maakt de horizon de maan groter?

Samengevat hebben we bij een vervormde illusie drie opvattingen. De eerste is de opvatting dat de eigenschappen van een meetinstrument verplaatsingsconstant zijn. Met dat meetinstrument kunnen we de eigenschap van twee voorwerpen vergelijken door dat meetinstrument te verplaatsen van het ene naar het andere voorwerp. De tweede opvatting is het idee dat de context of omgeving van de voorwerpen geen invloed heeft op de eigenschappen van die voorwerpen. We kunnen de omgeving uitgommen of afdekken. En de derde opvatting is een spontane indruk dat twee voorwerpen een verschillende kleur, afmeting of vorm hebben. Deze spontane indruk is een hardnekkige illusie, want ze is in tegenstrijd met de andere twee opvattingen. De drie opvattingen kunnen we niet allemaal tegelijk geloven: ze zijn inconsistent met el-

kaar. De zwakste opvatting, de derde, moet sneuvelen. Ook al blijft de indruk hardnekkig, ze is fout.

Deze aanpak om vervormde illusies op te sporen aan de hand van twee uitgangspunten (verplaatsingsconstantheid en contextonafhankelijkheid) kunnen we ook toepassen in de ethiek om morele illusies op te sporen.